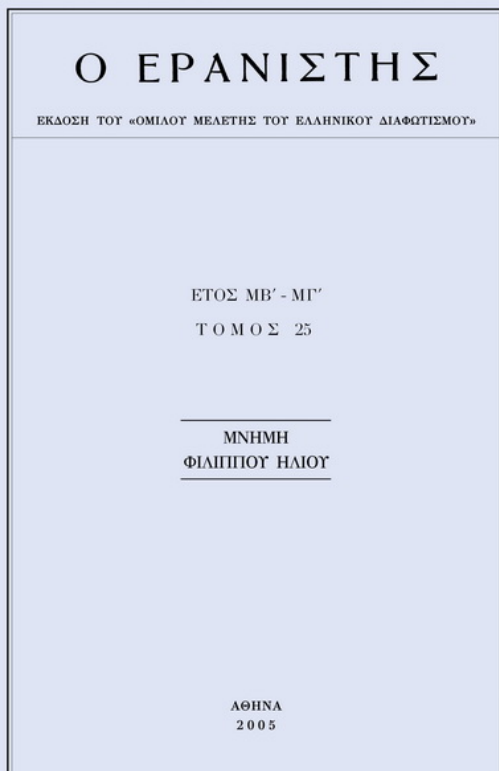

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

Η Πατριαρχική Τυπογραφία της
Κωνσταντινούπολης και ο τεχνικός εξοπλισμός
της στα 1820

Κώστας Λάππας

doi: [10.12681/er.42](https://doi.org/10.12681/er.42)

To cite this article:

Λάππας Κ. (2005). Η Πατριαρχική Τυπογραφία της Κωνσταντινούπολης και ο τεχνικός εξοπλισμός της στα 1820. *The Gleaner*, 25, 261–279. <https://doi.org/10.12681/er.42>

Η ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ
ΚΑΙ Ο ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΤΑ 1820

ΤΟ 1820 ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, «Ἐν τῷ τοῦ Γένους Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ», τὸ γνωστὸ φυλλάδιον *Τοῖς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένοις ὁμογενέσιν ὅσοι τῆς τοῦ γένους δόξης καὶ ὠφελείας ζηλωταὶ τυγχάνουσιν*, μὲ τὸ ὁποῖο ἐξαγγέλλεται μὲ πανηγυρικὸν τρόπο ἡ ἀνακαίνισις τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας. Τὸ κείμενο ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς ἐφόρους («τῆς τοῦ Γένους Τυπογραφίας»), ἀλλὰ συντάκτης του θεωρεῖται ὁ Ἰλαρίων Σιναΐτης, ὁ ὁποῖος καὶ ὑπογράφει μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ «θεωροῦ» τῆς Τυπογραφίας ἕνα μικρὸ κείμενο στὸ τέλος τοῦ φυλλαδίου. Τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρον τῆς («ἀπανταχούσας») αὐτῆς καὶ οἱ ἀντιδράσεις πού προκάλεσε στοὺς κύκλους τῶν ἐλλήνων διαφωτιστῶν δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσουν· ἔχουν ἄλλωστε μελετηθεῖ μὲ ἐμπεριστατωμένο τρόπο ἀπὸ τὸν Φίλιππο Ἡλιοῦ.¹ Θὰ σταθῶ μόνον στὶς πληροφορίες πού μᾶς δίνει τὸ φυλλάδιον γιὰ τὴν ἀνακαίνισις τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας στὰ 1820.

Κατὰ τὸ φυλλάδιον, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν τοῦ Γένους, «κατιδόντες, ὅτι ἡ [...] Τυπογραφία δις ἤδη ἐγχειρισθεῖσα ἀνθρώποις ἰδιώταις, ἐσφάλη· καὶ μὴ εὐροῦσα τὴν ἀνήκουσαν καλλιέργειαν, πέπτωκε, βουλήν ἀγαθὴν ἐβουλεύσαντο, ὥστε νὰ τὴν ἀνεγείρωσι, καὶ νὰ τὴν ἀποκαταστήσωσιν ἀσφαλέστερον. Καὶ δὴ συνελθόντες πολλὰκις, καὶ συνδιασκεψάμενοι [...] συνεψηφίσαντο νὰ τὴν ἀπαλλάξωσιν ἀπὸ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ ἀδρανοῦς ἐπιστασίας, καὶ νὰ τὴν ἀξιώσωσι τῆς κοινῆς τοῦ Γένους προστασίας καὶ ἀντιλήψεως. Καὶ προσηλώσαντες αὐτήν, καὶ ἀδιαχωρίστως συνενώσαντες τῷ Κοινῷ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας συστήματι, καὶ τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην ἐπὶ παντὶ ὄργανῳ Τυπογραφικῆς ἐργασίας δαψυλῶς ἐναποταμιεύσαντες εἰς αὐτήν, ἐπεβεβαίωσαν ἐγγράφως τὰ κατ' αὐτήν, καὶ ταῖς ἰδίαις αὐτῶν ὑπογραφαῖς ἐπεσφράγισαν [...]. Ταῦτα δὲ συνειπόντες θεοφιλῶς περὶ Τυπογραφίας, καὶ ἐπιθέντες αὐτῇ εὐκλεῶς τὸ ποθεινότατον ὄνομα, Κοινὴ τοῦ Γένους Τυπογραφία, προσ-

1. Φίλιππος Ἡλιοῦ, *Τύφλωσον Κύριε τὸν λαόν σου. Οἱ προεπαναστατικὲς κρίσεις καὶ ὁ Νικόλαος Πάικολος*, Ἀθήνα, Πορεία, 1988, σ. 40, 48 κ.ἐξ.

εκαλέσαντο και ἡμᾶς, τέσσαρας μὲν τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων, δύο δὲ τῶν Ἀρχόντων, και δύο τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Κοινοῦ· και ἐνεπιστεύθησαν ἡμῖν τὴν ἐφορίαν αὐτῆς και ἄοκνον καλλιέργειαν».²

Ἡ παράγραφος αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ τρεῖς χρονικὲς στιγμὲς τοῦ τυπογραφείου, ποὺ ἀποτελοῦν και σταθμοὺς στὴ διαδρομὴ του. Ἰδρυμένη τὸ 1798, στὰ χρόνια τῆς πατριαρχίας τοῦ Γρηγορίου Ε', ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία τίθεται ἀρχικὰ ὑπὸ τὴν ἐφορίαν τοῦ Βασιλείου, ἱατροῦ, ἐνῶ τὸ 1814 τὴν ἐπιχείρηση ἀναλαμβάνουν ἐργολαβικὰ ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυράμμος και ὁ Κωνσταντῖνος Κορέσιος.³ Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἰδιῶτες ποὺ, κατὰ τὸ φυλλάδιο, δὲν ἐδειξάν τὴ δέουσα φροντίδα γιὰ τὸ τυπογραφεῖο. Ἡ τρίτη χρονικὴ στιγμή εἶναι τὸ 1820, ὅταν τὸ τυπογραφεῖο («ἀπαλλάσσεται») ἀπὸ τὴν ἐπιστάσια τῶν ἰδιωτῶν και («προσηλώνεται») στὸ Κοινὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἐδῶ ὅμως τίθεται ἓνα ζήτημα ποὺ θὰ μὲ ἀπασχολήσει παρακάτω. Τὸ 1820 ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία ἀλλάζει πραγματικὰ καθεστῶς, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ ἓνα συμφωνητικὸ γράμμα ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ ἴδιου ἔτους.⁴ Τὸ περιεχόμενο τοῦ γράμματος αὐτοῦ ὅμως ἐν μέρει μόνο συμφωνεῖ μὲ τὴν πληροφορία ὅτι ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία ἀποδεσμεύτηκε τελείως ἀπὸ τοὺς ἰδιῶτες και πέρασε στὴν ἀπόλυτη κυριότητα τοῦ Κοινοῦ μὲ τὸ ὄνομα («Κοινὴ τοῦ Γένους Τυπογραφία»).

Ἄς δοῦμε πῶς ἔχουν τὰ πράγματα μὲ βάση τὸ συμφωνητικὸ τοῦ Μαρτίου 1820. Τὸ 1820 ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία τῆς Κωνσταντινούπολης βρέθηκε σὲ κρίση. Τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο μέλη τῆς συντροφίας, ἡ ὁποία διαχειριζόταν ὡς τότε τὸ τυπογραφεῖο, ὁ Κορέσιος, ζήτησε νὰ διαλυθεῖ ἡ συντροφία και νὰ παραλάβει «τὰ ἐξ αὐτῆς ἀναλογοῦντα αὐτῷ δίκαια», ὅπως πρόβλεπε ἡ συμφωνία τοῦ 1814.⁵ Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Κορέσιου ἔφερε σὲ δύσκο-

2. *Τοῖς ἀπανταχοῦ εὕρισκομένοις ὁμογενέσιν...*, σ. 16-17. Αὐτὰ περίπου γράφει ὁ Ἰλαρίων Σιναΐτης και τὸ 1822 σὲ ἐκθεσὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη Ἀνθίμο Γ'. Βλ. Βασίλειος Σφυρόρας, «Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρής (1765:-1838) και αἱ δύο ἐπιστολαὶ του περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἀγίων Γραφῶν», *ΕΕΦΣΠΑ* 20 (1969-70), 252.

3. Βλ. τὴ βασικὴ μελέτη τοῦ Γεωργίου Μπώκου, *Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα στὸ χῶρο τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» (1627-1827)*, Ἀθήνα, ΕΛΙΑ, 1997, σ. 201 κ.ἑξ.

4. *Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ Ε'...*, ἐπιμ. Γ. Γ. Παπαδόπουλος - Γ. Π. Ἀγγελόπουλος, τ. Α', Ἀθήνα 1865, σ. 174-179.

5. Κατὰ τὴ συμφωνία, ἡ ὁποία περιέχεται σὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Κυρίλλου ζ', ἂν οἱ σύντροφοι ἀποχωροῦσαν ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο («οἴκοθεν, ἢ ἐκ μεταβουλεύσεως τῆς Ἐκκλησίας και τοῦ Γένους, ἔχουσιν ἀπαραιτήτως δίδοσθαι αὐτοῖς αἱ διατιμήσεις τῶν σωζομένων τότε ἐν τῇ τυπογραφίᾳ ἰδίων αὐτῶν πραγμάτων...»). Βλ. Ἰωακείμ Φορό-

λη θέση τὸν Ἀργυράμμο, καθὼς ὁ πρῶτος φαίνεται ὅτι ἦταν καὶ ὁ χρηματοδότης τῆς ἐπιχείρησης. Συγκλήθηκε, λοιπόν, συνέλευση στὸ Πατριαρχεῖο τὸν Μάρτιο τοῦ 1820, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ καὶ τοὺς «ἐνδημοῦντες» ἀρχιερεῖς, ὁ μέγας διερμηνέας Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ πολλοὶ «ἐκ τῆς πανευγενοῦς χορείας». Ἡ συνέλευση, ἀφοῦ ἐξέτασε τὸ ζήτημα ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ, ἐξέλεξε ὀκταμελῆ ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπὸ τέσσερις ἀρχιερεῖς (τὸν Διονύσιο Ἐφέσου, τὸν Ἀθανάσιο Νικομηδείας, τὸν Γρηγόριο Χαλκηδόνος καὶ τὸν Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης), δύο ἄρχοντες (τὸν μπάνο Γεώργιο Μαυροκορδάτο καὶ τὸν χάτμανο Στέφανο Βογορίδη) καὶ δύο «ἐκ τοῦ συστήματος τῶν τιμιωτάτων ἐπιτρόπων τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας» (τὸν Χάνα Φάχρη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Δημητρίου Νικίδη), ἡ ὁποία κατέληξε στὴν παρακάτω συμφωνία μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Ἀργυράμμο:

Συγκροτεῖται νέα συντροφία μὲ συμβαλλόμενους τὰ μέλη τῆς παραπάνω ἐπιτροπῆς καὶ τὸν Ἀργυράμμο. Ἡ περιουσία τοῦ τυπογραφείου (ἐξοπλισμὸς καὶ τυπωμένα βιβλία) ἐκτιμᾶται στὸ ποσὸ τῶν 150.000 γροσίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ 1/6 (25.000 γρόσια) θεωρεῖται χρηματικὴ κατάθεση τοῦ Ἀργυράμμου. Τὸ ὑπόλοιπο (125.000 γρόσια) καταβλήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν ἔτσι κύριοι τῶν 5/6 τῆς περιουσίας τοῦ τυπογραφείου. Οἱ παλιοὶ σύντροφοι (Ἀργυράμμος καὶ Κορέσιος) ὑποχρεώνονται νὰ παραδώσουν τὸ τυπογραφεῖο ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε χρέος. Στὸ συμφωνητικὸ γράμμα προβλέπεται ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀργυράμμος θὰ ἔχει τὴν πλήρη ἐποπτεία καὶ εὐθύνη τοῦ τυπογραφείου καὶ ὅτι θὰ ἐργάζεται σ' αὐτό. Ὁ μισθὸς του ὀρίζεται σὲ 500 γρόσια τὸ μῆνα, τὰ ὁποῖαμποροῦν νὰ αὐξηθοῦν σὲ 600, ἐνῶ ὁ ἴδιος θὰ ἔχει καὶ μερίδιο ἀπὸ τὰ κέρδη τοῦ τυπογραφείου ἀνάλογο μὲ τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς του στὴν ἐπιχείρηση. Ἡ συμφωνία θὰ ἴσχυε γιὰ πέντε χρόνια. Βασικὴ ὑποχρέωση ὅλων ἦταν ἡ ἔκδοση τοῦ δευτέρου τόμου τῆς *Κιβωτοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* καὶ τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ *Ψαλτῆρος*.⁶

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὸ παραπάνω γράμμα, τὴν παλαιὰ συντροφία

ποῦλος, «Ἀνάλεκτα ἐκ τῶν πατριαρχικῶν κωδίκων», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 20 (1900), 147 (τὸ γράμμα ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ τοῦ τέλους τοῦ 1814, κατὰ τὸν ἐκδότη).

6. Ἡ ἔκδοση τῆς *Κιβωτοῦ* ἄρχισε τὸ 1816 καὶ τὸ 1819 κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος καὶ μόνος τόμος τοῦ ἔργου. Τὸ ἴδιο ἔτος ἐκδόθηκε καὶ ὁ πρῶτος τόμος τοῦ *Ψαλτῆρος*: *Ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἑκατὸν πενήκοντα Ψαλμοὺς τοῦ Προφητᾶνακτος καὶ Θεοπάτορος Δαβίδ...*, Ἐτυπώθη ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦ γένους τυπογραφίᾳ. Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, αὐθ.

Ἄργυράμμου-Κορέσιου ἀντικατέστησε μιὰ νέα μὲ συμβαλλόμενους τῶρα τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ τυπογραφείου, οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦσαν τὸ Κοινὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ τὸν Ἄργυράμμο. Τὸ Κοινὸ εἶχε βέβαια τὸ μεγαλύτερο μερίδιο, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀπόλυτη κυριότητα, ἀφοῦ διατήρησε καὶ ὁ Ἄργυράμμος ἓνα μερίδιο στὴν ἐπιχείρηση. Στὴν «ἀπανταχούσα» τοῦ 1820 ὅμως ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία ἐμφανίζεται, ὅπως εἶδαμε, ὡς πλήρης ἰδιοκτησία τοῦ Κοινοῦ. Ἐπομένως, ἡ «ἀπανταχούσα» ἀναφέρεται ὄχι στὴ ρύθμιση αὐτὴ ἀλλὰ σὲ μιὰ ἄλλη συμφωνία, ποὺ ἐγένεε στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀνάμεσα στὴ συμφωνία τοῦ Μαρτίου 1820 καὶ στὴν ἐκδοσὴ τῆς «ἀπανταχούσας».

Τὸ κείμενο τῆς νέας αὐτῆς συμφωνίας σώζεται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πρόκειται γιὰ ἓνα «ἐξοφλητικὸν» καὶ «πωλητικὸν» γράμμα, συνταγμένον τὴν 1ῃ Μαΐου 1820, δύο μῆνες, δηλαδή, μετὰ τὴ συμφωνία ἀνάμεσα στὸ Κοινὸ καὶ τὸν Ἄργυράμμο, τὸ ὁποῖο ρυθμίζει ἐκ νέου τὰ σχετικά μὲ τὴν Πατριαρχικὴ Τυπογραφία. Ἐκτὸς αὐτοῦ, σώζεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους καὶ μιὰ ἄγνωστη, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, καταγραφή τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ τυπογραφείου, ποὺ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὶς διευθετήσεις ποὺ ἐγέναν τὴν 1ῃ Μαΐου 1820.⁷ Καὶ τὰ δύο κείμενα ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε' καὶ ὑπογράφονται τὸ ἐξοφλητικὸ γράμμα ἀπὸ 11 ἀρχιερεῖς, τὸν Ἀλέξ. Ἄργυράμμο καὶ τὸν Κων. Κορέσιο, ἐνῶ ἡ καταγραφή ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ ἐφόρους τοῦ τυπογραφείου (πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὸ γράμμα τοῦ Μαρτίου 1820), τὸν Ἄργυράμμο καὶ τὸν Κορέσιο.

Στὸ ἐξοφλητικὸ καὶ πωλητικὸ γράμμα γίνεται, κατ' ἀρχὴν, μιὰ λεπτομερὴς ἀναφορὰ στὴ συμφωνία ποὺ εἶχε συναφθεῖ παλαιότερα μεταξὺ τῶν δύο ἐταίρων καὶ τοῦ «γένους» γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῆς Κιβωτοῦ. Ἡ συμφωνία προέβλεπε ὅτι ὁ Ἄργυράμμος καὶ ὁ Κορέσιος θὰ τύπωναν τὸ Λεξικὸ σὲ τρεῖς τόμους, ἀπὸ 2.000 ἀντίτυπα τὸν καθένα. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 500 θὰ ἔδιναν στὴ σχολὴ Κουρούτσεσμε γιὰ «ὅσα ἐξώδευσε δι' αὐτὸ τὸ λεξικόν»,⁸ 1.000 θὰ τὰ διέθεταν σὲ συνδρομητὲς πρὸς 40 γρόσια τὸν τόμο καὶ τὰ ὑπόλοιπα 500 θὰ ἔμεναν γιὰ λογαριασμὸ τους. Τὴ φροντίδα γιὰ τὴν εὔρεση τῶν συνδρομητῶν καὶ τὴν εἴσπραξη τῶν χρημάτων θὰ ἀναλάμβανε τὸ Κοινὸ, τὸ ὁποῖο καὶ θὰ παρέδιδε τὰ χρήματα στοὺς τυπογράφους πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτύ-

7. Βλ. καὶ τὰ δύο κείμενα στὸ Παράρτημα, σ. 275-279.

8. Στὸ θέμα αὐτὸ ἀναφέρεται καὶ ἡ Προκήρυξη γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Λεξικοῦ, *Ἐρμῆς ὁ Λόγος*, ἀρ. 34, 1 καὶ 15 Φεβρ. 1816, σ. 53.

πωση του πρώτου τόμου του Λεξικού· τὸ ἴδιο θὰ γινόταν καὶ γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους τόμους. Τελικὰ οἱ δύο ἑταῖροι, ἀφοῦ τύπωσαν τὸν πρῶτο τόμο τῆς *Κιβωτοῦ*, παραιτήθηκαν τόσο ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τῶν ὑπόλοιπων τόμων ὅσο καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλη τυπογραφικὴ ἐργασία. Θεωρήθηκε ἀπαραίτητο, λοιπόν, νὰ γίνῃ ἓνας ἀπολογισμὸς. Ἀπ' αὐτὸν προέκυψε ὅτι οἱ τυπογράφοι τύπωσαν τὸν πρῶτο τόμο σὲ περισσότερα ἀπὸ 2.000 ἀντίτυπα, καὶ παρέδωσαν, κατὰ τὴ συμφωνία, 500 στὴ σχολὴ Κουρούτσεσμε, 750 στοὺς συνδρομητές (ἀντὶ γιὰ 1.000), ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἔμειναν στὰ χέρια τους. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ Κοινὸ εἶχε δώσει ἤδη στοὺς τυπογράφους 40.000 γρόσια γιὰ τὰ 1.000 ἀντίτυπα τῶν συνδρομητῶν, αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψουν τὴ διαφορά, τὴν τιμὴ δηλαδὴ τῶν ὑπόλοιπων 250 ἀντιτύπων, ὅπως καὶ ἔγινε.

Παράλληλα διευθετήθηκε καὶ τὸ θέμα τοῦ τυπογραφικοῦ ὕλικου, ποὺ ἀνῆκε στὴν ἰδιοκτησία τῶν δύο τυπογράφων. Κατὰ τὸ ἐξοφλητικὸ καὶ πωλητικὸ γράμμα πάντα, οἱ τελευταῖοι συμφώνησαν μὲ τοὺς ἐφόρους τοῦ τυπογραφείου νὰ πουλήσουν στὸ Κοινὸ, στὴν τιμὴ τῶν 150.000 γροσίων, τὸν τεχνικὸ ἐξοπλισμὸ καὶ ὅσα βιβλία βρισκόνταν στὸ τυπογραφεῖο (1.000 ἀντίτυπα τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Κιβωτοῦ* καὶ 500 τοῦ πρώτου τόμου τοῦ *Ψαλτῆρος*), ὅπως αὐτὰ ἀναγράφονται «ὀνομαστικὰ εἰς τὸ ἐνυπόγραφον παρ' αὐτῶν Κατάστιχον»: πρόκειται, προφανῶς, γιὰ τὴν καταγραφή τῶν πραγμάτων τοῦ τυπογραφείου ποὺ σώζεται, ὅπως ἀνέφερα, στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Οἱ τυπογράφοι ἔλαβαν τὰ χρήματα μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξοφλήσουν τὰ τυχόν χρέη τῆς ἐπιχείρησης καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ Κοινὸ ἀπέκτησε τὴν πλήρη κυριότητα τοῦ τυπογραφείου.

Ἀπὸ τὸ ἐξοφλητικὸ γράμμα τῆς 1ης Μαΐου 1820 προκύπτει, λοιπόν, ἓνα νέο ἀγνωστο στοιχεῖο: ὅτι μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Κορέσιου ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του καὶ ὁ Ἀργυράμμος, καὶ ὅτι οἱ δύο τυπογράφοι πούλησαν τὰ πράγματα τοῦ τυπογραφείου στὸ Κοινὸ, τὸ ὁποῖο ἔγινε ἔτσι ἀπόλυτος κύριος τῆς ἐπιχείρησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ καταγραφή τοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ τυπογραφείου μᾶς προσφέρει χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν τεχνικὴ ὑπόδομή μιᾶς σημαντικῆς τυπογραφικῆς ἐπιχείρησης πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς.

Ἡ ἐκδοσιμὴ δύο ἀλλεπάλληλων γραμμάτων σὲ διάστημα δύο μηνῶν δείχνει ὅτι τὸ τυπογραφεῖο ἀντιμετώπιζε σοβαρὰ προβλήματα. Σὲ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1820, ὅταν εἶχε ἀποχωρήσει ἤδη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο ὁ Κορέσιος, γίνεται λόγος γιὰ «χρεωκοπία» τοῦ τελευταίου καὶ γιὰ τὴν «χρεωκόπον τυπογραφίαν τοῦ Πατριαρχείου», ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ μαθαίνουμε ὅτι γίνονταν προσπάθειες γιὰ τὴ διάσωση τοῦ τυπογραφείου, ἀλλὰ ὑπῆρχαν διχογνωμίες στὸν κύκλο τοῦ Πατριαρχεί-

ου.⁹ Ἡ χρεοκοπία τοῦ Κορέσιου — ἂν δεχτοῦμε ὡς ἀκριβῆ τὴ σχετικὴ πληροφορία — δὲν ξέρουμε ἂν σχετιζόταν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν Πατριαρχικὴ Τυπογραφία ἢ καὶ μὲ ἄλλες ἐπιχειρήσεις του. Γνωρίζουμε, πάντως, ὅτι οἱ δύο σύντροφοι εἶχαν ἐπιβαρυνθεῖ πολὺ μὲ τὴν ἐκδοσὴ τῆς *Κιβωτοῦ*¹⁰ λόγω τοῦ ὑψηλοῦ κόστους τῆς, καὶ αὐτὸς ἦταν ἴσως ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Κορέσιος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπενδύσει σ' αὐτὴν ἕνα μεγάλο κεφάλαιο, ἀποχώρησε, παίρνοντας τὰ ἀναλογοῦντα αὐτῷ δίκαια», ὅπως ἀναφέρεται στὸ συμφωνητικὸ γράμμα τοῦ Μαρτίου 1820. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Ἀργυράμμος κράτησε τὸ 1/6 τῆς ἐπιχειρήσεως, ὑποθέτουμε ὅτι τὰ ὑπόλοιπα 5/6 ἀνήκαν στὸν Κορέσιο, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἔλαβε, ἀποχωρώντας ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο, τὸ ποσὸ τῶν 125.000 γροσίων.¹¹

Ὅπως εἶδαμε ὅμως, ἡ συμφωνία τοῦ Μαρτίου δὲν ἴσχυσε ἀκριβῶς, ἀφοῦ δύο μῆνες ἀργότερα ἀποφάσισε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο καὶ ὁ Ἀργυράμμος, καὶ τὸ Κοινὸ προχώρησε τὸν Μάιο στὴ νέα ρύθμιση, ἀποζημιώνοντας τὴν ἀρχὴ καὶ τοὺς δύο συντρόφους. Τὰ χρήματα τῆς ἀποζημίωσης ξέρουμε ὅτι δόθηκαν ἀπὸ τὸ ταμεῖο τοῦ Κοινοῦ ὡς δάνειο. Ὅπως ἀναφέρεται στὸ κατὰστιχο λογαριασμῶν τῆς «κάσας τοῦ κοινοῦ», τὴν 1η Μαΐου 1820 δόθηκαν («ἐπὶ λόγῳ δανείων εἰς τὴν τυπογραφίαν») 125.000 γροσίων.¹² Ἡ χρονολογία τῆς ἐγγραφῆς συμπίπτει ἀκριβῶς μὲ αὐτὴν τοῦ δευ-

9. Βλ. Σπυρ. Παπαγεώργιος, «Τοῦ μητροπολίτου Ἁρτης Ἰγνατίου Α' ἀλληλογραφία», *Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ* 13 (1917), 225, ὅπου ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Ζερβοῦ πρὸς τὸν Ἰγνάτιο: «Οἱ Προὔχοντες ἀγωνίζονται νὰ ἐμποδίσουν τὴν κατάρτησιν τῆς τυπογραφίας διότι ὁ Κωνστ. Κορέσιος ἐχρεωκώπησεν· ἀλλ' ἡ φατρία τοῦ Νικομηδείας ὁ Πρ. Κωστ. Μ. ἐναντιεῖται προβάλλων ὅτι εἰς μόνους τοὺς ἐξωμερίτας δέδοται νὰ ἔχουν κοινὰ καταστήματα, καὶ ὅχι εἰς τοὺς Σταμπολοῦδες· ἤμην προχθὲς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Παύλου Ἀργυροῦ, ὅπου ὁ Ἰακρίων ἐδημηγόρει ὑπὲρ τῆς τυπογραφίας τοῦ γένους προβάλλων μέσα πρὸς συντήρησιν, καὶ ἐπαναλαμβάνων γένους, γένους· ἀηδιάσας εἶπον ἐὰν ἡ χρεωκώπος τυπογραφία τοῦ Πατριαρχείου, ὡς τὴν ὀνομάζουν, εἶναι τοῦ γένους, ἐκείναι τῶν Κυδωνιῶν, καὶ τῆς Χίου, αἱ ὁποῖαι μῆτε συνδρομὴν ζητοῦν, μῆτ' ἄλλο τι, πῶς πρέπει νὰ ὀνομασθοῦν;» (τὸ ἀπόσπασμα μὲ ἀντιβολὴ πρὸς τὸ χειρόγραφο τῆς ἐπιστολῆς). Ὁ ἀναφερόμενος ἐδῶ «Πρ. Κωστ. Μ.», τῆς φατρίας τοῦ [Ἀθανασίου] Νικομηδείας, εἶναι ὁ πρίγκιπας Κωσταντίνος (Κωστάκης) Μουρούζης, μέγας διερμηνέας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Πβ. Β. Σφυρόερας, *ὁ.π.*, σ. 252 καὶ Γ. Μπῶκος, *ὁ.π.*, σ. 221-222. Τὸ θέμα τῆς κατάρτησεως τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας τίθεται καὶ λίγο ἀργότερα (Σφυρόερας, *ὁ.π.*, σ. 253).

10. Β. Σφυρόερας, *ὁ.π.*, σ. 252.

11. Πβ. Παῦλος Λάμπρος, «Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προοδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ ἔτους 1821», *Πανδώρα* 18 (1867-68), 306-307.

12. Γ. Μπῶκος, *ὁ.π.*, σ. 227. Πβ. Β. Σφυρόερας, *ὁ.π.*, σ. 253.

τερου γράμματος. Τὸ δάνειο ὅμως, ὅπως βλέπουμε, ἀντιστοιχεῖ στὸ ποσὸ ποὺ ἔλαβε ὁ Κορέσιος καὶ ὄχι στὸ σύνολο τῶν χρημάτων ποὺ πλήρωσε τὸ Κοινὸ καὶ στοὺς δύο συντρόφους (150.000 γρ.). Ἐὰν δεχτοῦμε ὅτι ἡ πράξη τοῦ Μαΐου 1820 ἐφαρμόστηκε στὸ ἀκέραιο, καὶ, ἄρα, ἐξοφλήθηκε καὶ ὁ Ἀργυράμμος, ἴσως τὸ μερίδιό του (25.000 γρ.) δόθηκε ἀπὸ ἄλλη πηγή, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ τὸ ἐνδεχόμενο τὸ Κοινὸ νὰ ἔμεινε χρεώστης στὸν Ἀργυράμμο. Ὁ ἴδιος ἐξἄλλου δὲν ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο: συνέχισε νὰ ἐργάζεται μετὰ διευθυντικὰ καθήκοντα σ' αὐτὸ καὶ μετὰ τὸν Μάιο τοῦ 1820.¹³

Γιὰ τὸ θέμα τῆς Κιβωτοῦ δὲν χρειάζονται ἰδιαίτερα σχόλια. Θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω μόνον ὅτι οἱ πληροφορίες τοῦ ἐξοφλητικοῦ γράμματος τοῦ Μαΐου 1820 γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν τραβηγμάτων τοῦ βιβλίου καὶ τὴ διάθεσή του στὸ κοινὸ διασταυρώνονται μετὰ ἄλλη σύγχρονη πηγή: ἓνα κατάστιχο, στοιχειᾶ τοῦ ὁποῦ ἔχει παρουσιάσει ὁ Μ. Ι. Γεδεών.¹⁴ Οἱ παρεχόμενες ὅμως ἀπὸ τὶς δύο πηγὲς πληροφορίες δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως. Ἐτσι, ἐνῶ στὸ γράμμα τοῦ Μαΐου 1820 ἀναφέρεται ὅτι ἡ Κιβωτὸς θὰ τυπωνόταν σὲ 2.000 ἀντίτυπα, στὸ κατάστιχο γίνεται λόγος γιὰ 2.250. Ὑποθέτω ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν 250 ἀντίτυπων ἀφορᾷ τὰ ἐπιπλέον ἀντίτυπα ποὺ σύμφωνα μετὰ τὸ ἐξοφλητικὸ γράμμα τύπωσαν οἱ τυπογράφοι, χωρὶς νὰ σημειώνεται ὁ ἀριθμὸς τους. Ὡς πρὸς τὰ 500 ἀντίτυπα ποὺ ἔλαβε ἡ Σχολὴ Κουρούτσεσμε γιὰ τὰ ἔξοδα ποὺ εἶχε κάνει, τὰ δύο κείμενα συμφωνοῦν· διευκρινίζεται ὡστόσο ἀπὸ τὸ κατάστιχο ὅτι αὐτὰ θὰ τὰ διένεμαν μεταξὺ τους οἱ ἀρχιερεῖς καὶ θὰ ἔδιναν τὸ ἀντίτιμο στοὺς ἐφόρους τῆς σχολῆς (πρὸς 40 γρόσια τὸν τόμο).

Ὡς πρὸς τὰ ἀντίτυπα ποὺ διατέθηκαν σὲ συνδρομητές, αὐτὰ ἦταν 750 κατὰ τὸ ἐξοφλητικὸ γράμμα τοῦ Μαΐου 1820 καὶ γύρω στὰ 1.000 κατὰ τὸ κατάστιχο (στὸ τελευταῖο δίνεται καὶ ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν συνδρομητῶν).¹⁵ Πιο κοντὰ στὴν πραγματικότητα φαίνεται νὰ εἶναι ὁ δεῦτερος

13. Γεώργιος Δημ. Μεταλληνός, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν κατὰ τὸν ΙΘ' αἰ.*, Ἀθήνα 1977, σ. 145. Ἐς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ Πλατῶν Συναΐτης, στὶς προτάσεις ποὺ κάνει τὸ 1822 γιὰ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ τυπογραφείου, ζητεῖ νὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἐργάζεται σ' αὐτὸ ὁ Ἀργυράμμος μετὰ διευθυντικὰ καθήκοντα. Β. Σφυρόρα, *ἔ.π.*, σ. 269, 270.

14. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἰωάννου Ἀγγέλου - Φίλιππος Ἡλιού*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σ. 177-178. Βλ. καὶ Φίλιππος Ἡλιού, «Βιβλία μετὰ συνδρομητές. Ι. Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1749-1821)», *Ὁ Ἑραμιστὴς* 12 (1975), 158· τοῦ ἴδιου, «Συνδρομητές γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς «Κιβωτοῦ»», *Ὁ Ἑραμιστὴς* 19 (1993), 337.

15. Μ. Γεδεών, *ἔ.π.*, σ. 177· πβ. Φ. Ἡλιού, «Βιβλία μετὰ συνδρομητές», *ἔ.π.*, σ. 168.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
 Ἡ διάθεση τῶν ἀντιτύπων τῆς *Κιβωτοῦ*

	Πατριαρχ. γράμμα (1.5.1820)		Κατάστιχο
	(α)	(β)	
Σχολή Κουρούτσεσμε	500	500	500
Συνδρομητές	1.000	750	περ. 1.000
Τυπογράφοι	500	1.000	750
Σύνολο	2.000	2.250	2.250

Στὴ στήλη (α) ἀναγράφονται τὰ ἀντίτυπα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ διατεθοῦν, ἐνῶ στὴ στήλη (β) ὅσα διατέθηκαν.

ἀριθμός. Ἡ παρατηρούμενη διαφορὰ ὀφείλεται ἴσως στὸ ὅτι τὸ κατάστιχο ἀναφέρεται σὲ μιὰ περίοδο λίγο μεταγενέστερη ἀπὸ τὸ ἐξοφλητικὸ γράμμα, ὅταν θὰ εἶχαν διατεθεῖ ἤδη καὶ ἄλλα ἀντίτυπα τῆς *Κιβωτοῦ*. Ὡς πρὸς τὰ ἀντίτυπα, τέλος, ποὺ θὰ ἔπαιρναν οἱ τυπογράφοι, διευκρινίζεται ἀπὸ τὸ κατὰστιχο ὅτι αὐτὰ θὰ τὰ πουλοῦσαν καὶ θὰ κρατοῦσαν τὸ ἀντίτιμὸ τους, «ἐνεκα τῶν παρ' αὐτῶν γεγονότων ἐξόδων τοῦ τύπου».

Τὴν ἐγγραφή τῶν συνδρομητῶν τῆς *Κιβωτοῦ* θὰ ἀναλάμβανε, ὅπως ἀναφέρεται στὸ γράμμα τοῦ Μαΐου 1820, τὸ Κοινό. Στὴ διαδικασία αὐτὴ ὅμως εἶχαν κάποια συμμετοχὴ καὶ οἱ τυπογράφοι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σειρὰ ἀποδείξεων συνδρομητῶν ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος. Τὶς σχετικὲς ἀποδείξεις, χρονολογημένες τὸν Μάιο τοῦ 1819, ὑπογράφει καὶ ὁ Ἀργυράμμος, βεβαιώνοντας τὴν παραλαβὴ τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Κιβωτοῦ* καὶ τὴν προπληρωμὴ τοῦ ὑπὸ ἐκτύπωση δευτέρου.¹⁶ Γιὰ νὰ καλύψουν τὰ ἐξόδα τοῦ τύπου, οἱ τυπογράφοι εἶχαν προεισπράξει, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὸ Κοινὸ τὴν ἀξία τῶν 1.000 σωμάτων (40.000 γρόσια) τῆς *Κιβωτοῦ*, τὰ ὁποῖα εἶχε ὑπολογιστεῖ ὅτι θὰ ἀγόραζαν οἱ συνδρομητές. Ἀπὸ τὸ ποσὸ αὐτὸ τὸ Κοινὸ φαίνεται ὅτι εἶχε εἰσπράξει ἓνα μέρος, γι' αὐτὸ στὸ γράμμα τοῦ Μαρτίου 1820 ζητεῖται ἀπὸ ὅλους νὰ καταβάλουν κάθε προσπάθεια «ὥστε ὅσον ἔνεστι τάχιστα συμπληρωθῆναι καὶ συναχθῆναι τὰς τεσσαράκοντα χιλιάδας τῶν γροσίων, ἵνα μὴ τοῦτο πρόσκομμα γένηται, μηδὲ ζημίαν ἐπαγάγη τῇ τυπογραφίᾳ».

Θὰ κλείσουμε μὲ μιὰ ἀναφορὰ στὴν καταγραφή τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλι-

16. Φ. Ἡλιού, «Συνδρομητές γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς «*Κιβωτοῦ*»», ὁ.π., σ. 338-339, 342.

σμοῦ τοῦ τυπογραφείου. Ἡ καταγραφή αὐτὴ ἔχει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον γιὰ τὴν Πατριαρχικὴ Τυπογραφία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς γενικότερα, δεδομένου ὅτι οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τους εἶναι λιγοστές. Στὴν καταγραφή περιλαμβάνονται τὰ πιεστήρια, τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ὑλικά γιὰ τὴν κατασκευὴ τους, διάφορα ἐργαλεῖα καὶ ἐπιπλα, χαρτί, μελάνι καὶ τυπωμένα βιβλία.¹⁷ Κάθε εἶδος ἀναγράφεται μὲ τὴν ποσότητα ἢ τὸ βάρος του (σὲ ὀκάδες) καὶ τὴν τιμὴ του (σὲ γρόσια).

Σύμφωνα μὲ τὴν καταγραφή, ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία διέθετε συνολικὰ ἑπτὰ πιεστήρια ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο ἦταν «τῆς νέας μόδας», τρία «δεύτερα», ἓνα «ἀτελές» καὶ ἓνα γιὰ ἐκτύπωση χαλκογραφιῶν.¹⁸ Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ «ἀτελές» καὶ αὐτὸ γιὰ τὶς χαλκογραφίες, μένουν πέντε κανονικὰ πιεστήρια. Τόσα ἀκριβῶς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰλαρίων Συναίτης σὲ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν πατριάρχη Ἄνθιμο τὸ 1822.¹⁹ Σχετικὰ μὲ τὰ πιεστήρια «τῆς νέας μόδας», εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε τί ἀκριβῶς ἦταν αὐτά. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὰ μεταλλικὰ πιεστήρια Stanhope, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα εἶχαν ἀρχίσει νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν Εὐρώπη καὶ ἦταν ἀκριβότερα ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ ξύλινα πιεστήρια καὶ πολὺ πιὸ παραγωγικά.²⁰

Μετὰ τὰ πιεστήρια ἀκολουθεῖ ἡ καταγραφή τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων καὶ τῶν ὑλικῶν γιὰ τὴν κατασκευὴ τους. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ διευθυντὴς τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας Ἀλέξανδρος Ἀργυράμμος

17. Ἡ σημασία καὶ ἡ χρῆση τῶν πραγμάτων ποὺ περιέχονται στὴν καταγραφή δὲν εἶναι πάντοτε κατανοητὴ. Εὐχαριστῶ τὸν Γιάννη Κόκκωνα γιὰ τὴ βοήθειά του σὲ ζητήματα τεχνικῆς τῆς τυπογραφίας καὶ τὴν Πηνελόπη Στάθη γιὰ τὴ μετάφραση τῶν τουρκικῆς προέλευσης ὄρων.

18. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο χρησιμοποιοῦσε στίς ἐκδόσεις του, ἐκτὸς ἀπὸ ξυλογραφίες, καὶ χαλκογραφίες. Γ. Μπῶκος, *ὁ.π.*, σ. 241.

19. Β. Σφυρόερας, *ὁ.π.*, σ. 269. Τὰ ὑπάρχοντα πιεστήρια ὅμως δὲν χρησιμοποιοῦνταν πάντοτε ὅλα. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ambroise-Firmin Didot, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τὸ 1816 τὴν Πατριαρχικὴ Τυπογραφία, ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυράμμος χρησιμοποιοῦσε δύο μόνον πιεστήρια, ἐξαιτίας «τῶν ἀνησυχιῶν καὶ τῆς ἐπιτήρησης ποὺ ἐπιβάλλει ὁ κίνδυνος τῆς πανώλης, ἀπὸ τὴν ὁποῖα αὐτὸς [ὁ Ἀργυράμμος] εἶχε χάσει ἤδη ἓνα ἀπὸ τὰ παιδιὰ του. Τὸ χαρτί εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐπικίνδυνους ἀγωγούς αὐτῆς τῆς μάστιγας, καὶ ἂν κατὰ δυστυχία ἢ ἀσθένεια ἔμπαινε στὸ τυπογραφεῖο του, θὰ ἔπρεπε ἢ νὰ τὸ κάψει ἐντελῶς ἢ νὰ ἐκτεθεῖ σὲ βέβαιο θάνατο». Ambroise Firmin Didot, *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Παρίσι [1826], σ. 85.

20. Τὸ μεταλλικὸ χειροκίνητο πιεστήριο Stanhope κατασκευάστηκε τὸ 1795 ἀπὸ τὸν Ἀγγλο Charles Stanhope καὶ ἀποτελέσε σημαντικὴ ἐξέλιξη στὴν ἱστορία τῆς τυπογραφίας.

είχε παραγγείλει γύρω στο 1815 τυπογραφικά στοιχειά στη Βιέννη, τὰ ὁποῖα ἴσως δὲν μπόρεσε νὰ χρησιμοποιήσει, γι' αὐτὸ ὑποχρεώθηκε ὁ ἴδιος νὰ χαράξει μέσω τῶν ἀρμένιων χρυσοχόων καὶ νὰ κατασκευάσει στοιχειά γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῆς *Κιβωτοῦ*.²¹ Τὰ ὑλικά γιὰ τὴν κατασκευὴ τυπογραφικῶν στοιχείων ποὺ περιλαμβάνονται στὴν καταγραφή εἶναι: ἀντιμόνιο («ρέγουλα») (γαλλ. *régule d'antimoine*, τὸ «μεταλλικό» μέρος τοῦ ἀντιμονίου),²² μόλυβδος καὶ ἀντιμόνιο μαζί, καὶ καθαρὸς μόλυβδος. Ἀπὸ τὴν ρέγουλα τοῦ ἀντιμονίου καὶ τὸ μόλυβδο γινόταν τὸ μεταλλικὸ μίγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατασκευάζονταν τὰ τυπογραφικὰ στοιχειά. Στὴν καταγραφή ἀναφέρονται ἀκόμη 8 τακίμια (σύνολα) μῆτρες, 1.500 κομμάτια σφραγίδαις, 7 φόρμαις στοιχείων καὶ 3 φόρμαις τοῦ διὰ μέσου. Οἱ σφραγίδες ἦταν μικρὲς χαλύβδινες ράβδοι («πατρότυπα»)²³ με χαραγμένα στὸ ἓνα ἄκρο τὰ γράμματα, οἱ ὁποῖες χτυποῦνταν σὲ χαλκὸ γιὰ νὰ παραχθοῦν οἱ μῆτρες. Οἱ φόρμαις στοιχείων πρέπει νὰ ἦταν τὰ καλούπια (γαλλ. *moule*) στὰ ὁποῖα τοποθετοῦνταν οἱ μῆτρες καὶ χρησίμευαν γιὰ τὴν χύτευση τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων, ἐνῶ οἱ φόρμαις τοῦ διὰ μέσου ἦταν ἀνάλογα καλούπια ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν κατασκευὴ διαστίχων.²⁴

Στὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ τυπογραφείου περιλαμβάνονται ἐπίσης ὑλικά καὶ ἐργαλεῖα στοιχειοθεσίας: οἱ *χοτζερέδες* τῶν στοιχείων (ὑποθέτω ὅτι εἶναι οἱ

21. A. F. Didot, *ὁ.π.*, σ. 84-85. Βλ. καὶ Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ἐρμῆς ὁ Κερδῆος ἦτοι Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, Λεξικὸν τῆς ἐμπορικῆς ὕλης, βιβλίον Α', μέρος Β', Α-Ω, Βενετία 1815, σ. 331 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Πολιτιστικὸ Τεχνολογικὸ Ἰδρυμα ΕΤΒΑ, με Ἐπιλεγόμενα Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη καὶ Εὐρετήριο Παναγιώτη Δ. Μιχαηλάρη, Ἀθήνα 1989). Πβ. Γ. Μπόκος, *ὁ.π.*, σ. 240-241.

22. Βλ. τὰ λήμματα «antimoine» καὶ «régule d'antimoine» τῆς *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἐκδ. 1751-1780, τ. 1, Stuttgart-Bad Cannstatt 1966, σ. 507 κ.ἐξ. καὶ τ. 14, σ. 38 κ.ἐξ. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ A. F. Didot, *ὁ.π.*, σ. 85, ὅτι τὸ *régule d'antimoine épuré* ἦταν ἄγνωστο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅτι τὸ ἔφτιαξε ὁ Ἀργυράμμος «βοηθούμενος σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐργασίες ἀπὸ τὴν *Encyclopédie*, ἡ ὁποία τὶς περιγράφει με ἀκριβεῖα».

23. («Ἀρσενικά ἀρχέτυπα») ὀνομάζονται στὴν *Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα* τοῦ Ν. Παπαδόπουλου, *ὁ.π.*, σ. 329.

24. Γιὰ τὸν τρόπο κατασκευῆς τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων βλ. τὸ λήμμα «Caractères d'imprimerie» τῆς *Encyclopédie*, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 650 κ.ἐξ. καὶ τὸ λήμμα «Fonderie en Caractères» στὸ *Recueil de Planches, sur les Sciences, les Arts Libéraux, et les Arts Mécaniques, avec leur explication, seconde livraison, en deux parties, première partie*, στὴ σειρὰ τῆς *Encyclopédie*, τ. 23. Πβ. Ν. Παπαδόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 329-330.

κάσες με τὰ χωρίσματα γιὰ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα)²⁵ τὰ συνθετήρια (τὸ γνωστὸ μεταλλικὸ ἐργαλεῖο πάνω στὸ ὁποῖο φτιάχνονταν οἱ ἀρόδες)· τὰ σανίδια κατεβατῶν (οἱ σελιδοθέτες, ὅπου οἱ στοιχειοθέτες τοποθετοῦσαν τὴ σελίδα τοῦ κειμένου)· τὰ τεζγιάγια συνθέσεως (τουρκ. tezgah, πάγκοι), τὰ μάρμαρα.²⁶ Καταγράφονται ἀκόμη τέσσερα δουλευμένα χαλκοτυπήματα (ἴσως χαλκογραφημένες πλάκες), μία σφραγίδα (πιθανῶς ἦταν τὸ σῆμα τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας),²⁷ καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα ὑλικά γιὰ τὸ τυπογραφεῖο καὶ τὸ χυτήριο (ἐργαλεῖα, σκεύη, ἐπιπλα).²⁸ Στὴν καταγραφή περιλαμβάνεται, τέλος, μελάνι γιὰ τύπωμα, μιὰ μεγάλη ποσότητα χαρτιοῦ (σὲ κόλλες ἢ σὲ τόπια), ποὺ διακρίνεται σὲ χαρτὶ σωμακί,²⁹ χαρτὶ τύπου καὶ χαρτὶ λέων,³⁰ καθὼς καὶ ἀντίτυπα τοῦ Ψ'αλτῆρος καὶ τῆς Κιβωτοῦ, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλήσαμε ἤδη.³¹

25. Τουρκ. hücre, θάλαμος, κελί, κυψελίδα.

26. Γιὰ τὰ μέσα καὶ τὴ διαδικασία στοιχειοθεσίας καὶ ἐκτύπωσης παραπέμπω πρόχειρα στὸν Ν. Παπαδόπουλο, *ὁ.π.*, σ. 291-293. Βλ. ἐπίσης τὸ φυλλάδιο *Τυπογραφικὸν Κατάστημα ἐν Λοδίῳ κατὰ τὸ 1839, ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Β.*, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1993 (ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸ περ. *Εὐρωπαϊκὸς Ἑραμιστής*, 1840), καθὼς καὶ τὸ διαφωτιστικὸ ἄρθρο τοῦ Χριστοῦ Ι. Μανουσarıδῆ, «Ἐπ' τὸ χειρόγραφο στὸ ἔντυπο», *Μνήμων* 20 (1998), 277-290.

27. Γ. Μπῶκος, *ὁ.π.*, σ. 241-243, 259-261.

28. Ὅτζάκια (τουρκ. ocak), πινάκια μετ' σιρδάρια (:), γελπεζέδες (τουρκ. yelpaze, βεντάλια, ριπίδι), καρέλαις, πατρόναις (ἴσως πολυθρόνες), μάσαις (τουρκ. masa, σιδερένια λαβίδα γιὰ τὰ κάρβουνα), μαγκάλι (τουρκ. mangalu), καζάνι μπακιρένιο (τουρκ. bakir, χάλκινο), γνώμων, σταυροὶ σιδηροῖ, τεζγιάγια μετ' μέγκενην (πάγκος μετ' μέγκενη, τουρκ. mengene, ἐργαλεῖο γιὰ τὸ σφίξιμο πραγμάτων), γυριστήρια, ψαλίδι μεγάλον διὰ σίδηρα, ἀμμόνι, λάμπα μπακίρι, βούρτζα ἀπὸ τέλι, ράσπαις (ἰταλ. raspa, λίμα γιὰ ξύλο μετ' χοντρά δόντια), τζέρπια (:), καλέμια (τουρκ. kalem, σμίλη, κοπίδι). Ἀναφέρονται ἀκόμη ἕνα σεντούκι μετ' διάφορα ἐργαλεῖα, καθὼς καὶ διάφορα μικρὰ ἐργαλεῖα ποὺ εἶχαν καταγραφεῖ σὲ ἄλλο κατάστιχο, τὸ ὁποῖο δὲν σώζεται.

29. Τουρκ. somaki, χαρτὶ μετ' «νερά») ποὺ ἀπομμεῖται τὴν πορφύρα τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσαν στὴ βιβλιοδεσία. Βλ. Annie Berthier, «Un aspect de la reliure turque: le papier marbré (d'après le fonds turc de la Bibliothèque Nationale)», *Revue française d'histoire du livre* 37 (Ἰαν.-Δεκ. 1982), 614.

30. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ (1820) ὁ Κων. Τζιγαράς ζητεῖ ἀπὸ τὸν Κων. Οἰκονόμο νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀντιγραφή ἐνὸς ἔργου του («μετ' στοιχεῖα καθαρὰ διὰ τὸν τ[ύ]πο[ν] καὶ μεγάλα, εἰς χαρτὶ λέων»). Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία, τ. Β', 1818-1822, ἐπιμέλεια Κώστας Λάμπας - Ρόδη Σταμούλη, Ἀθήνα 2002, σ. 119.

31. Τὰ ἀντίτυπα τῆς Κιβωτοῦ καὶ, ὑποθέτω, καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἦταν ἄδετα. Β. Σφουρέρας, *ὁ.π.*, σ. 268.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Ἄξια τοῦ τυπογραφικοῦ ἐξοπλισμοῦ

	Ἄξια (γρόσια)	%
Πιστήρια	9.550	10,0
Τυπογραφικὰ στοιχεῖα	33.175	34,7
Ἄντιμόνιο, μόλυβδος	1.926,20	2,1
Φόρμες στοιχείων	1.990	2,1
Μῆτρες καὶ σφραγίδες	27.400	28,7
Μελάνι	540	0,5
Ἐργαλεῖα καὶ ἔπιπλα	4.429	4,6
Χαρτὶ	16.530,30	17,3
Σύνολο	95.541,10	100
Βιβλία	50.000	
Γενικὸ σύνολο	145.541,10	

Ἡ ἀξία τῶν ὑλικῶν καὶ τῶν βιβλίων τοῦ τυπογραφείου ἀνέρχεται στὸ ποσὸ τῶν 145.000 γροσίων περίπου, τὸ ὁποῖο μὲ κάποιες προσθαφαιρέσεις στρογγυλοποιεῖται στὶς 150.000 γρόσια. Σχετικὰ μὲ τὶς τιμές, παρατηροῦμε ὅτι τὰ πιστήρια «τῆς νέας μόδας» κοστίζουν τὸ τριπλάσιο ἀπὸ τὰ χαρακτηριζόμενα ὡς «δεύτερα» (3.000 καὶ 1.000 γρόσια ἀντίστοιχα). Βλέπουμε ἐπίσης ὅτι ἀνάμεσα στὰ πιστήρια καὶ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ ἀπόκλιση. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ἀξία καὶ τῶν ἑπτὰ πιστηρίων μαζὶ εἶναι κάτω ἀπὸ 10.000 γρόσια, ἡ ἀξία τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων ὑπερβαίνει τὶς 33.000 γρόσια (πίν. 2). Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπόκλιση συνηθισμένη στὰ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς.³² Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα, ἀκριβὲς εἶναι καὶ οἱ φόρμες γιὰ τὴν κατασκευὴ στοιχείων, οἱ μῆτρες καὶ οἱ σφραγίδες.

Μὲ τὴ συμφωνία τοῦ Μαΐου 1820, λοιπόν, ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία πέρα-

32. Ἄς σημειωθεῖ, ἐνδεικτικὰ, ὅτι στὰ 1766 στὴ Βενετία ἡ τιμὴ ἐνὸς πιστηρίου ὑπολογίζεται στὸ 1/7 τῆς τιμῆς τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων, ἐνῶ τὸ 1800 στὸν προϋπολογισμὸ ἐξόδων γιὰ τὴν ἐγκατάσταση ἐνὸς τυπογραφείου στὴν Κέρκυρα ἡ ἀντιστοιχία τῶν δαπανῶν γιὰ πιστήρια (δὲν ἀναφέρεται ὁ ἀριθμὸς τους) καὶ τυπογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι 1 πρὸς 5. Βλ. ἀντίστοιχα, Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, *Τὸ βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755-1824)*, Ἀθήνα 1969, σ. 52 καὶ Γεώργιος Μπῶκος, «Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν πρόταση τοῦ Π. Μαρκίδη-Πούλιου γιὰ ἐγκατάσταση τυπογραφείου στὰ Ἐπτάνησα», *Μνήμων* 8 (1980), 325.

σε στην απόλυτη κυριότητα του Κοινοῦ. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἐξαγγέλλεται καὶ στην «ἀπανταχοῦσα» τοῦ 1820 — ἡ ὁποία συντάχθηκε προφανῶς μετὰ τὴ συμφωνία τοῦ Μαΐου —, ἀν καὶ ὄχι μὲ τὸν τρόπο ἀκριβῶς ποὺ πραγματοποιήθηκε. Ἐνῶ, δηλαδὴ, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ καθεστώτος τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας ἔγινε λόγω τῆς παραίτησης τῶν δύο συντρόφων, στην «ἀπανταχοῦσα» ἀναφέρεται, ὅπως εἶδαμε, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἔγινε μετὰ ἀπὸ ἀπόφαση τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν τοῦ Γένους μὲ σκοπὸ τὴν «ἀπαλλαγὴν» τοῦ τυπογραφείου «ἀπὸ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ ἀδρανοῦς ἐπιστασίας».

Εἶναι γεγονός, πάντως, ὅτι ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία στὰ 1820 ἦταν προβληματικὴ ἐπιχείρηση, καθὼς τὸ Κοινὸ εἶχε καταβάλει μεγάλο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὴν ἀποζημίωση τοῦ ἑνός, τουλάχιστο, ἀπὸ τοὺς δύο συντρόφους. Ὑπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς οἱ προοπτικὲς λειτουργίας της δὲν ἦταν εὐδαίμονες· χρειαζόταν οἰκονομικὴ ἀρωγὴ, καὶ αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε ἡ «διαφημιστικὴ καμπάνια» γιὰ προσέλκυση πελατῶν ποὺ ἐπιχειρεῖται στην «ἀπανταχοῦσα».³³ Παρὰ τὶς δυσκολίες ὅμως τὸ τυπογραφεῖο συνέχισε νὰ λειτουργεῖ κανονικὰ ὡς τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821· ἄλλωστε δὲν ἦταν ἡ μόνη χρεωμένῃ ἐπιχείρηση· ἡ οἰκονομικὴ κρίση ἦταν ἓνα γενικότερο φαινόμενο τῆς ἐποχῆς.

Μὲ τὴν Ἐπανάσταση ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία διέκοψε τὶς ἐργασίες της,³⁴ ἀφήνοντας ἡμιτελὴ τὸν δεῦτερο τόμο τῆς *Κιβωτοῦ*. Τὸ 1822 ὁ Ἰακωβίου

33. Διαφημιζοντας τὴν Πατριαρχικὴ Τυπογραφία ὑπὸ τὸ νέο καθεστῶς της, ὁ συντάκτης τοῦ φυλλαδίου ἀναφέρει: «Ἐντεῦθεν καὶ πιεστήρια εὐθότατα, καὶ ἀσφαλῆ, καὶ χαρακτηριστὰ λαμπρότατα, καὶ χάρτης καθαρῶτατος, ὁ μὲν μετακομισθεὶς ἤδη, ὁ δὲ ὅσον οὐπω μετακομισθησόμενος ἀπὸ τῶν ἐν Εὐρώπῃ περιφανεστάτων χαρτουργείων. Ἐτι δὲ καὶ στοιχειοδότης δεξιοί, καὶ πιεστήριες ἐπιτήθειοι, καὶ ἐπιθεωρηταὶ εὐμαθεῖς καὶ ἐχέγγυοι...». Κατόπιν αὐτοῦ, προσκαλεῖ «ἀπαντας, ὅσοι συγγραφεῖς, ὅσοι μεταφρασταί, ὅσοι συνδομηταὶ καὶ σωτήρες λόγων εἰσὶν [...] εἰς τὴν κοινὴν ταύτην τοῦ Γένους Τυπογραφίαν», μὲ τὴ διαβεβαίωση ὅτι «ὁ τύπος ἔσται λαμπρότερος καὶ ὀρθότερος, ἡ δαπάνη ἡ αὐτὴ, τὸ δὲ κλέος ἀθάνατον» (*Τοῖς ἀπανταχοῦ ἐύρισκομένοις ὁμογενέσιν...*, σ. 18-19, 22-23).

34. Μέσα στὸ 1822, πάντως, ὅπως εἶδειξε ὁ Φ. Ἡλιού («Συνδρομητὲς γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς «Κιβωτοῦ»»), ὁ.π., σ. 342), ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Τυπογραφία δύο λιγοσέλιδα ἐντυπα μὲ τόπο ἐκδόσεως τὴ Βενετία τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο τὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς ἀναφορὰ τυπογραφείου. Σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ τυπογραφείου, ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1822 ὁ Μιχ. Βασιλείου ἔγραψε ἀπὸ τὴν Τεργέστη στὸν Εὐστάθιο Σουγδουρὴ στὴν Ὀδησσό: «Ἀκούω ὅτι ἡ τυπογραφία τοῦ Ἀργυράμου διὰ νεωτέρας προσταχῆς ἐχάλασεν, ὅθεν καὶ ἡ Κιβωτὸς κατεβυθίσθη...» (Χρῆστος Κ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Ἡπειρώτη λογίου Μιχαῆλ Βασιλείου σὲ προσωπικότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1821-1829», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 11 (1989), 356), ἐνῶ ὁ Σουγδουρῆς, ἀπαντώντας στὸν Βασιλείου, σχολίαζε: «εἰς τοιοῦτον καιρὸν

Συναίτης προσπάθησε να την ανασυστήσει εν όψει ενός νέου έκδοτικού προγράμματος που σχεδίαζε: τῆς έκδοσης τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση, τὴν ὁποία εἶχε ἀναλάβει ὁ ἴδιος γιὰ λογαριασμὸ τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας. Οἱ προσπάθειές του ὅμως ἀπέτυχαν, καθὼς τὸ Πατριαρχεῖο ἦταν ἀντίθετο τώρα μὲ τὴ μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ὁ πρῶην θεωρὸς τοῦ τυπογραφείου μὲ τὴν ἐκλογή του ὡς μητροπολίτη Τορνόβου τὸ 1821 εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ περιβάλλον. Ἡ Ἐπανάσταση, ἐξἄλλου, εἶχε ἀνατρέψει τὶς παλιὰς ἰσορροπίες, δημιουργώντας μιὰ νέα κατάσταση τὴν ὁποία ὁ Ἰλαρίων περιγράφει μὲ ζοφερὰ χρώματα στὴ γνωστὴ ἔκθεσή του πρὸς τὸν πατριάρχη Ἀνθίμο Γ'. Ἐκπρόσωπος τοῦ πιὸ συντηρητικοῦ τμήματος τῆς Ἐκκλησίας μὲ ἀντεπαναστατικές ἀπόψεις, ὁ Ἰλαρίων καταφέρεται σ' αὐτὴν ἐναντίον τῶν («ἀποστατῶν») οἱ ὁποῖοι, κοντὰ στὰ ἄλλα, ζημίωσαν καὶ τὸ τυπογραφεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης: «Ἄλλ' οἱ κατάρτοι ἀποστάται, οἱ τὴν κοινὴν διαταράξαντες ἡσυχίαν, ἀφ' οὗ ἐπροξένησαν Ἰλιάδα κακῶν εἰς τὸ δυστυχὲς γένος, ἐγένοντο αἴτιοι τοῦ νὰ ἀπρακτῆση πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο τὸ κοινὸν καλὸν [ἡ Πατριαρχικὴ Τυπογραφία], καὶ νὰ εἶναι ὑπὸ κίνδυνον προφανέστατον ἑκατὸν εἴκοσι πέντε χιλιάδων γροσίων τοῦ κοινοῦ».³⁵

βέβαια τυπογραφία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη» (Κων. Αθ. Διαμάντης, «Το Ἀρχεῖο τοῦ Μιχαήλ Βασιλείου ἀπὸ το Ἀργυρόκαστρο τῆς Βορείου Ἠπείρου τοῦ ἐτους 1822», *Ἄπαντα*, τ. 22, Ἀθήνα 1996, σ. 154).

35. Β. Σφυρόρας, *ὁ.π.*, σ. 253.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I

Ἄρχεῖο Οἰκονόμων (KEMNE Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), φάκ. XXXIIIα, ἀρ. 24. Δίφυλλο, διαστ. 56 x 38,5 ἐκ. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἀποτυπώματα δύο τουρκικῶν σφραγίδων.

† ὁ Π(ατ)ριάρχης Κ(ων)σταν(τινου)π(ό)λ(εω)ς Γρηγόριος ἐπιβεβαιοῖ.

† Διὰ τοῦ Παρόντος ἐξοφλητικοῦ ἄμα, καὶ Πωλητικοῦ Γράμματος δῆλον γίνεταί, ὅτι ἔχον τὸ Κοινὸν τοῦ γένους τὴν κυριότητα κατὰ τε χρῆσιν, καὶ δεσποτείαν τῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Τυπογραφίας δι' ὑψηλοῦ Βασιλικοῦ θεσπίσματος, ἐπέτρεψε πρὸ χρόνων ἐπέκεινα τῶν πέντε τῶν τε Ἀλεξάνδρου ἀργυράμμου, καὶ Κωνσταντίνου Κορρέσιου ἐπὶ τῷ διενεργεῖν ἐν αὐτῇ τὴν τυπογραφικὴν ἐργασίαν, καὶ ἐκτυποῦν βιβλία δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμόν, ἅτε ἔχουσιν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ συντροφικὴν ἔνωσιν, ἐν ᾧ δὲ οἱ ῥηθέντες τυπογράφοι διενήργουν ἄλλας τυπογραφικὰς ἐργασίας τῶν ἐγένετο συμφωνία μεταξὺ αὐτῶν, καὶ τοῦ γένους περὶ ἐκτυπώσεως τοῦ λεξικοῦ τῆς Κιβωτοῦ ἐπὶ συνθήκῃ τοιαύτῃ, δηλαδή νὰ τυπώσωσι δύο χιλ(ιάδας): σώματα ἕκαστον εἰς τρεῖς τόμους, καὶ νὰ δώσωσι δωρεὰν τῇ κ(ατὰ) τὸν Κουρούτζεσμέ κοινῇ σχολῇ τοῦ γένους σώματα πεντακόσια ἀντὶ τῶν ὅσα ἐξώδευσε δι' αὐτὸ τὸ λεξικόν, τὰ δὲ χίλια σώματα νὰ δωθῶσι χιλίοις συνδρομηταῖς μὲ τιμὴν προσδιωρισμένην τεσσαράκοντα γρό(σια): ἕκαστῳ τόμῳ, καὶ τὰ ἐπίλοιπα πεντακόσια σώματα νὰ μείνωσι διὰ λογαριασμόν αὐτῶν, νὰ λάβῃ δὲ πρόνοιαν τὸ γένος διὰ νὰ εὔρῃ τοὺς συνδρομητάς, νὰ παραλάβῃ παρ' αὐτῶν τὴν τιμὴν τοῦ α:^{ου} τόμου, καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τύπου νὰ τὴν ἐγχειρίσῃ τοῖς τυπογράφοις, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ πράξῃ καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς τόμους ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, οἱ δὲ τυπογράφοι μόλις ἐτύπωσαν τὸν α:^{ου} τόμον τοῦ λεξικοῦ, καὶ μ(ετὰ) ταῦτα παρητήθησαν ἀπὸ τῆς ἐκτυπώσεως τῶν λοιπῶν τόμων, καὶ γενικῶς ἀπὸ πάσης ἄλλης τυπογραφικῆς ἐργασίας, τούτων δὲ οὕτω γενομένων ἐδέησε νὰ θεωρηθῇ ὁ περὶ λεξικοῦ λογαριασμός, καὶ ἀνεφάνῃ, ὅτι οἱ τυπογράφοι ἐτύπωσαν τόμους πρώτους πλείους τῶν συμπεφωνημένων, ἐξ ὧν παρέδωκαν τοὺς πεντακοσίους εἰς τὴν Κοινὴν σχολὴν κατὰ τὴν συνθήκην, καὶ εἰς συνδρομητάς ἐπτακοσίους πενήκοντα, καὶ οἱ ἐπίλοιποι ἔμειναν εἰς αὐτούς. ἐπειδὴ δὲ τὸ γένος ἔδωκεν αὐτοῖς γρό(σια): τεσσαράκοντα χιλ(ιάδας) δηλ(α)δ(ή): σῶαν τὴν τιμὴν τῶν χιλίων πρώτων τόμων τῶν συνδρομητῶν, καὶ ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ παρὰ τῶν τυπο-

γράφων τὴν τιμὴν τῶν διακοσίων πεντήκοντα τόμων, αὐτοὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὸ γένος ὅσα περισσότερα ἔλαβον. ἀναφανέντος λοιπόν, ὅτι οἱ λεχθέντες πρώην τυπογράφοι ἀλέξανδρος ἀργυράμος καὶ Κωνσταντῖνος Κορδέσιος ἔλαβον μέχρι λεπτοῦ τὴν τιμὴν τῶν ἑπτακοσίων παντήκοντα τόμων τοῦ λεξικοῦ τῶν δοθέντων εἰς τοὺς συνδρομητάς, ὡς εἴρηται, ἐξοφλοῦσι κατὰ τοῦτο τὸ γένος κατὰ τελείαν ἐξόφλησιν, μὴ ἔχοντες τοῦ λοιποῦ οὔτε ζητεῖν τι περὶ τούτων, οὔτε προτείνειν δικαίωμα τι περὶ λεξικοῦ κατ' οὐδένα λόγον. ἐπεὶ δὲ καὶ οἱ ἐν τῇ ῥηθείᾳ τοῦ γένους τυπογραφία εὐρεθείσα τυπογραφικὴ ὕλη, καὶ ἀποσκευὴ ἦτον ιδιόκτητος τῶν πρώην τυπογράφων, ὁμοίως καὶ τὰ εὐρεθέντα ἐν αὐτῇ τετυπωμένα βιβλία δηλ(α)δ(ή): χίλιοι πρῶτοι τόμοι τοῦ λεξικοῦ, καὶ πεντακόσιοι πρῶτοι τοῦ ψαλτῆρος συνεφώνησαν μετὰ τῶν ἤδη διορισθέντων παρὰ τοῦ γένους ἐφόρων, καὶ ἐπιστατῶν τῆς τυπογραφίας, τῶν τε σεβασμιωτάτων Γερόντων Ἀγίου Ἐφέσου κυρ(ίου) διονυσίου, ἀγίου νικομηδείας κυρ(ίου) Ἀθανασίου, ἀγίου Χαλκηδόνας κυρ(ίου) Γρηγορίου, καὶ ἀγίου Θεσσαλονίκης κυρ(ίου) Ἰωσήφ, καὶ τῶν εὐγενεστάτων ἀρχόντων τοῦ τε ἄρχ(οντος): (Μ)πάνου κυρ(ίου) Γεωργίου μαυρογορδάτου, καὶ τοῦ ἄρχοντος χατμάνου κυρ(ίου) στεφάνου Βογορίδου, καὶ ἐκ τῶν τιμιωτάτων ἐπιτρόπων τοῦ Κοινοῦ τοῦ κῦρ χ' χάννα φάχρη, καὶ τοῦ κῦρ Κωνσταντίνου δημητρίου νικήδου, ὅπως πωλήσωσι πάντα ταῦτα εἰς τὸ κοινὸν τοῦ γένους κατὰ τὴν γενομένην ἐκτίμησιν παρὰ τιμίων, καὶ εἰδημόνων τυπογράφων, καὶ οὕτως οἱ εἰρημένοι πρώην τυπογράφοι οἰκιοθελῶς, καὶ ἀβιάστως ἐπώλησαν πράσει τελείᾳ εἰς τὸ Κοινὸν τοῦ γένους πάντα τὰ εἰρημένα πράγματα δηλ(α)δ(ή): τυπογραφικὰ ἐργαλεῖα, χάρτην, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀποσκευήν, ἔτι δὲ καὶ τὰ εἰρημένα βιβλία ἐμπεριεχόμενα πάντα ὀνομαστὶ εἰς τὸ ἐνυπόγραφον παρ' αὐτῶν Κατάστιχον διὰ γρό(σια): ἑκατὸν πενήκοντα χιλ(ιάδας):, καθὼς καὶ ἐξετιμήθησαν, τὰ ὁποῖα καὶ ἔλαβον ἐπὶ χειρὸς σῶα καὶ ἀνελλειπῆ διὰ χειρὸς τῶν εἰρημένων ἐφόρων, καὶ οὐκ ἔχουσι τοῦ λοιποῦ οὐδεμίαν μετοχὴν εἰς αὐτὰ τὰ ἐμπεριεχόμενα ἐν τῷ καταστίχῳ πράγματα τῆς τυπογραφίας, ἀλλ' εἰσὶν ἴδια κτήματα τοῦ Κοινοῦ ὡς καλῶς παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ὡς εἴρηται, παραδιδόασιν δὲ καὶ τὴν τυπογραφίαν ἐλευθέραν παντὸς χρέους ὀφειλομένου παρ' αὐτῶν ἐπ' ὀνόματι τῆς τυπογραφίας, ὑποχρεούμενοι νὰ πληρῶνωσιν αὐτοὶ πᾶν τοιοῦτο χρέος ἀναφανέν ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ νὰ φυλάττωσιν αὐτὴν μέχρι λεπτοῦ ἀζήμιον, καὶ ἀνεπηρέαστον. ὅσα δὲ καὶ οἱ Γράμματα προγενέστερα τούτου ἐγένοντο μετὰ τοῦ γένους, καὶ τῶν διαληφθέντων πρώην τυπογράφων, διαλαμβάνοντα περὶ λεξικοῦ, περὶ τυπογραφίας, καὶ ἀπλῶς περὶ τυπογραφικῆς ἐργασίας ταῦτα πάντα μένουσιν ἄκυρα, καὶ ἀνίσχυρα, καὶ εἰς οὐδὲν λογίζόμενα, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ῥηθέν-

τες τυπογράφοι διαμένουσιν ἔκπτωτοι, καὶ ἀμέτοχοι πάντων τῶν ἐν τοῖς ἐγγράφοις ἐκείνοις περιεχομένων καὶ ἀναφερομένων, ἅτε δὴ πάντων ἐκείνων διαλυθέντων, καὶ ἀπράκτων διαμεινάντων. εἰς οὖν τὴν περὶ τούτων διηνεκῆ ἔνδειξιν, καὶ παράστασιν ἐγένετο τὸ παρὸν ἐξοφλητικὸν Γράμμα ἰδιοχείρως ὑπογεγραμμένον παρὰ τῶν ῥηθέντων πρώην Τυπογράφων, καὶ ἐπιβεβαιωμένον παρὰ τοῦ Παναγιωτάτου, καὶ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν Δεσπότη τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρ(ίου) κυρ(ίου) Γρηγορίου, καὶ κατασφαλισθὲν καὶ ταῖς μαρτυρικαῖς ὑπογραφαῖς τῶν Πανιερωτάτων ἀγίων ἀρχιερέων ἐπεδόθη εἰς τὸ Κοινὸν πρὸς μόνιμον ἀσφάλειαν:

αωκ^ω: ματ^{ου}: α^ω

† Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος βεβαιῶ τὰ ἄνωθεν –
 † Κωνσταντῖνος Κορέσιος βεβαιῶ τὰ ἄνωθεν: –
 † ὁ Καισαρείας Ἰωαννίκιος μάρτυς:
 † ὁ Ἡρακλείας Μελέτιος μάρ(τυς):
 † ὁ Κυζίκου Κωνσταντῖνος μάρτυς
 † ὁ Νικαίας Μακάριος μάρτυς
 † ὁ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος:
 † ὁ Πισιδίας Εὐγένιος:
 † ὁ Ἀγκύρας Μεθόδιος:
 † ὁ Βιζύης Ἱερεμίας:
 † ὁ Σίφνου Καλλίνικος:
 † ὁ Δυρράχίου Σαμουήλ
 † ὁ Χαλεπίου Γεράσιμος

Π

Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Μικρὰς Συλλογές, Κ 64 ζ', ἀρ. 13. Μονόφυλλο, διαστ. 48,7 x 17,5 ἐκ.

† ὁ Π(ατ)ριάρχης Κ(ων)σταν(τινου)π(ό)λ(εω)ς ἐπιβεβαιῶ.

γρ(όσια):

6000: τὰ δύο Πιστήρια τῆς νέας μόδας μετὰ τὰ σιδηρικά των:
 3000: τὰ τρία δεύτερα μετὰ τὰ σιδηρά των:
 400: ἕτερον ἀτελὲς πιστήριον:
 150: ἕτερον διὰ τὰ χαλκογραφήματα:
 33175: εἰς 1327: /ο/ : στοιχεῖα πρὸς γρό(σι)α: εἰκοσιπέντε: ἡ /ο/.
 42725

- 1642:20 εἰς ῥέγουλα ἀντιμόνιο /ο/ : 109: 1/2; πρὸς γρ(όσια): 15:
 228: εἰς μόλυβδον καὶ ἀντιμόνιο /ο/ : 38: πρὸς γρ(όσια): 6:
 56: εἰς καθαρὸν μόλυβδον /ο/ : 56: πρὸς γρ(όσια): ἕν:
 540: εἰς μελάνην /ο/ : 36: πρὸς γρ(όσια): 15:
 45191:20
- 1400: εἰς χοτζερέ(δες): τῶν στοιχείων 35: πρὸς γρ(όσια): 40:
 96: εἰς τεζιάχια συνθέσεως 8: πρὸς γρ(όσια): 12:
 100: εἰς 4: ὀτζάκια 2: πέτρινα: 1: σιδηροῦν: 1: χάλκινα
 320: εἰς 15 σανίδια κατεβατῶν: 12: πινάκια μετ' 20: σιρδάρια
 3: γελπεζέδες, 10: καρέγλαις, 2: πατρώναις, 4 μάσαις:
- 47107:20
- 360: εἰς 9: μάρμαρα πρὸς γρ(όσια): 40:
 30: εἰς 1: μαγκάλι, καὶ 1: καζάνι (μ)πακιρένιο:
 1750: εἰς 7: φόρμαις στοιχείων πρὸς γρ(όσια): 250:
 240: εἰς 3: φόρμαις τοῦ διὰ μέσου πρὸς 80:
- 49487:20
- 26500: εἰς 8: τακίμια μίτρας, καὶ σφραγίδαις κομμ(ά)τ(ια): 1500:
 497:20 εἰς χαρτὶ σωμακὶ μικρὸν κώλαις 4975: πρὸς π(α)ρ(ά)δ(ες): 4:
 281:10 εἰς χαρτὶ σωμακὶ μεγάλον κώλαις: 1875: πρὸς π(α)ρ(ά)δ(ες): 6:
 13552 εἰς χαρτὶ τύπου τόπια 616: πρὸς γρ(όσια): 22
 2200: εἰς χαρτὶ λέων τόπια 100: πρὸς γρ(όσια): 22
- 92518:10
- 900: εἰς 4: δουλευμένα χαλκοτυπήματα, καὶ σφραγίδα:
 340: εἰς 17 συνθετήρια πρὸς γρ(όσια): 20:
 100: εἰς 1: γνώμονα:
 900: εἰς 15: σταυροὺς σιδηροῦς: πρὸς γρ(όσια): 60:
- 94758:10
- 200: εἰς 1: τεζιάχι μετ' μέγκενην μετ' 4: σιρτάρια, 3 γυριστήρια, 1: ψα-
 λίδι μεγάλον διὰ σίδηρα, 1 ἄμμονι, 1: λάμμα (μ)πακίρι, 1: βούρ-
 τζα ἀπὸ τέλι, 4: ῥάσπαις, 10: τζέρπια, 10: καλέμια.
 150: εἰς 1: σεντοῦμι μετ' διάφορα ἐργαλεῖα.

433: εἰς διάφορα μικρὰ ἐργαλεῖα, ὡς ἐν τῷ ἄλλῳ καταστήχ(ω):
95541:10

10000: εἰς 500: α:οὐς τόμους τοῦ Ψαλτῆρος πρὸς γρ(όσια): 20:
40000: εἰς 1000: α:οὐς τόμους τῆς Κιβωτοῦ πρὸς γρ(όσια): 40.

145541:10

541:10: ἐκπίπτονται ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χαρτιοῦ.

145000:00

5000: προστίθενται εἰς τὰς τιμὰς.

150000: ἦτοι γρ(όσια): ἑκατὸν πενήντα χιλ(ιάδες): ὁμοῦ ἢ ἐκτίμησις
ὅλης τῆς ὕλης τῆς τυπογραφίας ἐπεξεργασθείσης παρὰ τῶν ἐπί-
τηδες διορισθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐμπείρων θεωρητῶν:

1820: Μαι^{τῶν}: α^{τῶν}

† ὁ Ἐφέσου Διονύσιος
† ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος
† ὁ Χαλκηδόνος Γρηγόριος:
† ὁ Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ:
Γεώργιος ὁ Μ(αυ)ροκ(ορδάτος) ὁ μ(πάνος):
Στ: Βογορίδης
Ἰωάννης φάχρη
Δημήτριος Ἰωάννου Νικίδης
Ἀλέξανδρος Ἀργυράμμος
Κωνστ: Κορέσιος: